הרב רפאל רוזנבלום
חבר הכולל העליון ע"ש וקסנר

בעניני קבורה וטומאת מת

איתא בגמרא ב"ב (קטז ע"א) וז"ל, אשר אין חליפות למו ולא יראו אלקים (תהלים נ"ה) רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי, חד אמר כל שאינו מניח בן וחד אמר כל שאינו מניח תלמיד. תסתיים דרבי יוחנן הוא דאמר תלמיד דאמר רבי יוחנן דין גרמיה דעשיראה ביר תסתיים דרבי יוחנן הוא דאמר תלמיד, עכ"ל. עיין ברשב"ם (שם) וז"ל, נשאר אצלו שן אחד מבניו ובו היה מנחם למרי נפש האבלים שהשן של מת אינו טמא דתנן באהלות (פ"ג:מ"ג) כל שבמת טמא חוץ מן השיניים והשיער והצפורן ובשעת חיבורן הכל טמא וכו', עכ"ל. וכמו כן איתא בשיטה מקובצת לברכות (ה ע"ב) ששן היה שנתלשה ממנו מחיים. וכ"כ הריטב"א (ב"ב שם) בשם יש מפרשים. עוד הביא הריטב"א פירוש אחר שהיה עצם מבשר ההבראה שעשו לו.

אכן, עיין מש"כ רש"י (ברכות ה ע"ב) שהיה לר' יוחנן עצם של בן העשירי שמת לו.[1] וצ"ע לפי רש"י (ואולי גם לפי שאר הראשונים), איך ביטל ר' יוחנן החיוב קבורת המת.[2] ועוד צ"ע איך הראה את העצם

---

[1] לפי רש"י לא היה שם טומאה משום שהיה עצם פחות מכשעורה, ועצם פחות מכשעורה אינו מטמא.

[2] לכאורה קבורת המת הויא מצות עשה מדאורייתא. וכן מנה הרמב"ם קבורת מת בספר המצוות (מ"ע רל"א) וכ"כ בהלכות אבל (פרק י"ב הלכה א'), וכך נפסק בשו"ע יו"ד סימן שס"ב סע' א', שאם לא קבר מתו עבר בלאו. וע"ע מש"כ הרמב"ם (הל' אבל פרק י"ד הלכה א') שקבורת המת מצות עשה של דבריהם, ויש כמה ישובים לזה, ואכמ"ל. ע"ע שדה חמד (מערכת הקו"ף כלל ל"ט) שמביא הרבה שיטות בענין זה.

לאחרים, הרי אסור להנות מן המת?[3] ולכאורה יש לתרץ שיטת רש״י בכמה אופנים על ידי אוקימתא בציורו של מעשה בר׳ יוחנן.

קבורת אבר מן החי

הנה, יש לעיין אם איכא חיוב קבורת אבר מן החי. עיין גמרא כתובות (כ ע״ב) דמוכי שחין היו קוברין את זרעותיהן, ומשמע שהיו עושים זה משום חיוב, שיש חיוב לקבור אברים שנפלו מחיים. אולם, עיין מש״כ בשו״ת נודע ביהודה (מהדורא תנינא יו״ד סימן רט) דליכא חיוב, וקברו זרעותיהן מטעם אחר. שם נשאל מכהן שנחתכו רגליו, אם מותר לו לילך ולישא איתו את רגליו הנחתכות כדי לעורר רחמים עליו, והשיב לו לחומרא מצד איסור טומאת כהנים. ושם נקט דאין להתיר משום שמותר לכהן ליטמא למתים במקום שיש חיוב קבורה, שהרי אין חיוב קבורה באבר מן החי. ומה שאנו קוברים אברים הוא רק משום טומאה כדי שלא יכשל בהם אחרים. ולכן מה דהיו קוברים את זרועותיהם, אין זה אלא משום איסור טומאה. וכן דעת הגרא״ב וואסרמאן הי״ד בקובץ הוספות (סימן נא אות יג), שחייב לקבור אברים מן החי רק משום טומאה.

וכן עיין בשו״ת יביע אומר (חלק ג׳ יו״ד סימן כ״ב ד״ה אכן) שהביא ראיה שאברים מן החי אינם חייבים בקבורה ע״פ גמרא ב״ק (פה ע״א) שדנה לענין כמה חייב לשלם בעבור תשלומי צער. וקס״ד לגמרא שחייב לשלם כמה שאדם רוצה ליטול לקטוע ידו. והקשה הגמרא, הרי ע״י קטיעת ידו איכא ג״כ צער ובושת, דכסיפא ליה מילתא למשקל מבשרו למשדייה לכלבים, ולכאורה מוכח דמותר לשלוח אברו לכלבים ואינו חייב לקוברו. ועפ״ז כתב עוד להסביר שיטת תוס׳ (תענית דף טו ע״ב) שכתבו שכשהיו מתענים היו נוהגים לשים אפר עצמות על ראשיהם. והקשו בהגהות יעב״ץ והקרן אורה, איך עשו כך, הרי האפר טעון קבורה וגם

---

[3] עיין בגמרא עבודה זרה (כט ע״ב) וז״ל, מת אסור בהנאה מנלן אתיא שם שם מעגלה ערופה, כתיב הכא ותמת שם מרים וכתיב התם וערפו שם את העגלה בנחל, מה להלן אסור בהנאה אף כאן נמי אסור בהנאה, עכ״ל. וכ״כ הרמב״ם בהל׳ (אבל י״ד הלכה כ״א) ושו״ע יו״ד שמ״ט א׳.

אסור בהנאה? ועל זה תי׳ הגר״ע יוסף שליט״א ב׳ תירוצים, או שהיו עצמות נכרי, א״נ מיירי באבר מן החי, דלפי הנ״ל פטור מקבורה. והוסיף דגם מצד טומאה ליכא חיוב כה״ג, משום שאפר אינו מטמא. ולכן י״ל דזהו מש״כ רש״י דהמעשה בר׳ יוחנן מיירי באבר מן החי פחות מכשעורה, ובזה אין חיוב קבורה כלל משום שאינו מטמא. וכמו שכתב בשיטה מקובצת הנ״ל שהיה שן שנתלשה ממנו מחיים, ה״ה לפי רש״י י״ל דמיירי בעצם שנתלשה ממנו מחיים.

אולם, י״א שבאמת אבר מן החי טעון קבורה. עיין בשו״ת אגרות משה (יו״ד חלק ג׳ סימן קמא) שהביא ראיה לכך ע״פ הגמרא נזיר (מג ע״ב). שם דרשו מקרא ד״לה יטמא,״ לה הוא מטמא, ואינו מטמא לאבריה לפי שאין כהן מטמא לאבר מן החי. ודייק הגרמ״פ זצ״ל, דמהא דהצטריך דרשה ללמד שאינו מטמא לאבר מן החי, בע״כ צ״ל שיש חיוב קבורה. שהרי אם כה״ג פטור מקבורה, ממילא פשוט הוא שאינו מטמא לאבר מן החי, דכהן מותר לטמא לקרוביו לצורך קבורה דוקא ולא במקום אחר, וכן קי״ל בשו״ע (יו״ד סימן שעג סעיף ה׳).[4] אמנם, אפשר לתרץ דברי רש״י גם אליבא דמש״כ בשו״ת אגר״מ, שהרי בסוף דבריו כתב הגרמ״פ זצ״ל שרק חייב לקבור אבר במקום דאיכא בשר וגידים ועצמות, אבל בפחות מזה לא.[5] ולכן לפי הנ״ל יש ליישב דמעשה דר׳ יוחנן היה באבר שנתלשה מחיים, והיה פטור מקבורה כיון שלא היה אבר שלם.[6]

---

[4] ויש להעיר דבאמת אין מזה ראייה כ״כ, שהמחבר מביא ב׳ דעות בענין זה וסתם שיכול לטמא לקרוביו בכל מקום. ואפילו הרמ״א כתב רק שנכון הוא להחמיר, ומשמע שמעיקר הדין יכול ליטמא לכל קרוב אפילו שלא לצורך קבורה. וכ״כ בשו״ת בנין ציון (סימן קיג) בנוגע לענין אחר, עיין מזה לקמן. וע״ע בשו״ת יביע אומר (חלק ג׳ יו״ד סימן כב).

[5] ועפ״ז פסק הגרמ״פ זצ״ל שבני מעיים, כליות, וטחול אין בהם משום חיוב קבורה. אכן, ע״ע בשו״ת אגר״מ (יו״ד חלק א׳ סימן רלא) שפסק, ״שיש לחייב לקבור גם בשר מן החי,״ וצ״ע בדעתו.

[6] ע״ע בענין קבורת אבר מן החי בפתחי תשובה יו״ד סימן שס״ב סעיף א׳.

קבורת נפל

עיין מש"כ בהגהות מיימוניות (הל' הלכות מילה פרק א' ס"ק י') דהגם שאנו מתירין מילה שלא בזמנה ביו"ט שני של גליות,[7] מ"מ אין לקיים המנהג לעשות מילה לנפלים ביו"ט שני של גליות משום שאין להם חיוב קבורה, כדמשמע מכמה מקומות בש"ס שמטילין אותן לבור,[8] ולכן אין יו"ט נדחה על עסקי קבורתם. וכן קי"ל בשו"ע (או"ח סימן תקכ"ו סעיף י'), שאסור לכרות ערלת נפל ביו"ט שני. וגם הרמ"א (יו"ד סימן רס"ג סעיף ה') כתב שלא מלין נפל ביו"ט שני של גליות משום שאסור לקבור נפלים ביו"ט.

אולם, המג"א (סימן תקכ"ו ס"ק כ') חלק עליהם וכתב שיש חיוב קבורת נפלים, והביא כמה ראיות לזה. חדא, עיין גמרא נדה (נז ע"א) דדרשו הכותים שאין חיוב קבורת נפלים מקרא ד"לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים בנחלתך," שמי שיש לו נחלה יש לו גבול (קבורה), ומי שאין לו נחלה אין לו גבול. ולפי הפשטות, אין זה אלא דרשת הכותים, ואנן לא ס"ל כן. עוד הביא מתורת כהנים (פרשת אמור) שאין הכהן מטמא לבנו ובתו הנפלים, וש"מ שמצוה לקבור נפלים, שהרי אין הכהן מטמא אלא לצורך קבורה, כנ"ל. ולכן, מסקנת המג"א היא שחייב לקבור נפלים.[9]

---

[7] היינו דעת הרמב"ם (הלכות מילה פרק א' הלכה ט"ו), ע"פ מתני' דשבת (קלז ע"א) שקטן הנולד בין השמשות של ערב ר"ה אינו נימול אלא לאחר שני ימי ר"ה. ויש לדייק שם דדוקא ביום שני של ר"ה אינו נימול, אבל ביו"ט שני של שאר ימים טובים נימול, הגם שאינו זמנו. מאידך, דעת הרא"ש דמילה שלא בזמנה אינה דוחה יו"ט שני של גליות, והך דיו"ט שני של ר"ה אינו אלא מפני שנשנית מתני בא"י. וכן הסביר הגר"א (ביו"ד סימן רס"ו ס"ק י"ד). וע"ש בשו"ע (סעיף ח') שפסק כהרא"ש.

[8] עיין מסכת אלהות (פרק ט"ז משנה ה').

[9] וכן פסק בשו"ת חת"ס (או"ח סימן קמד) שמותר לקבור נפל ביו"ט שני של גליות, וכ"כ בשו"ת אבני נזר (ביו"ד סימן תעב). ועיין בגליון מהרש"א (יו"ד ריש סימן שמא) שאפילו לפי המג"א שחייב לקבור נפלים, מ"מ אין אנינות נוהגת בהם. וזהו לפי השיטות דס"ל שחיוב אנינות הוא משום כבוד המת, כדאיתא בשו"ע שם. וא"כ, י"ל שאינה נוהגת בנפלים כיון שאין להם דין כבוד המת כדמשמע בשו"ת נודע ביהודה (יו"ד קמא סימן צ').

אכן, עיין בשו"ת בנין ציון (סימן קיג) שמתרץ כל ראיותיו של המג"א. הנה עיין ר"ש (אהלות פרק ט"ז משנה ה') שהביא מן התוספתא דדרש רשב"ג שהנפלים אינן קונין את הקבר משום דכתיב לא תסיג גבול רעך וכו'. והוכיח מזה שגם התנאים דרשו פסוק זה, וגם הוכיח שיש מח' התנאים בזה, ואנן קי"ל כרשב"ג. והא דכתב המג"א שרק מטמאין כהנים לצורך קבורה, באמת זה הוא ב' דיעות בשו"ע בסימן שע"ג סעיף ה', וסתם המחבר כדיעה ראשונה שכהן יכול ליטמא לז' קרובים אפילו שלא לצורך קבורה. ואפילו הרמ"א כתב רק שנכון הוא להחמיר, ומשמע שמעיקר הדין יכול הכהן ליטמא שלא לצורך קבורה.[10]

אולם, עיין בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא קמא יו"ד סימן צ') דנקט דמ"מ חייב לקבור נפלים משום דין טומאה, אבל ע"ע בשו"ת בנין ציון (סימן קי"ט) שגם דחה סברא זו, ע"פ יסוד שהאיסור הנאה במת נובע מהחיוב לקבור את המת, וכיון שאין כאן חיוב לקבור נפלים כנ"ל, גם איסור הנאה ליכא. הוא כתב שבאמת זה תלוי במחלוקת הראשונים אם מתי עכו"ם מותרים בהנאה או אסורים בהנאה, הובא במשנה למלך (סוף הלכות אבל). למ"ד מותרים בהנאה, היינו כמש"כ הרמב"ן דכיון דילפינן איסור הנאה ממרים ומת עכו"ם אינו דומה למרים, ה"ה בנפל י"ל שאינו טעון קבורה וכיון דלא הוי דומיא דמרים. ולמ"ד מתי עכו"ם אסורים בהנאה, ה"ה נפל, כיון דלא בעינן דומיא דמרים. [ומביא המשנה למלך ראיה מהירושלמי שמתי עכו"ם הם מותרים בהנאה, וא"כ יש לומר שגם נפל מותר בהנאה.][11] ומ"מ כתב הבנין ציון שבדרך כלל יש חיוב קבורת נפל משום שיש חשש טומאה. וכל זה במקום שיש טומאת מת. אבל הכא,

---

[10] ע"ע בשו"ת נודע ביהודה (או"ח סי' ט"ז) שג"כ דחה דברי המג"א.

[11] ובמח' ראשונים זה בענין מתי עכו"ם עיין בהרחבה בשו"ע יו"ד סימן שמ"ט סעיף א', ובגר"א, נקודת הכסף, פתחי תשובה, וגליון מהרש"א שם. גם עיין בשו"ת חת"ס יו"ד סימן של"ו, ובשו"ת יביע אומר ח"א יו"ד סי' כ"ד אות י"א ואילך.

שלא היה בעצם או שן זו שום טומאה, ואם היה נפל לא היה חיוב קבורה, א"כ מובן למה לא קבר ר' יוחנן עצם בנו.[12]

השיעור שחייב לקבור

הנה נחלקו האחרונים בשיעור מת הטעון קבורה. עיין תוס' יו"ט שבת (פרק י' משנה ה') דכזית מן מת חייב בקבורה, ומסתפק לענין פחות מכזית. וכ"כ במנ"ח (מצוה תקל"ז), דחיוב ודאי אינו אלא מכזית ולמעלה. מאידך, דעת המשנה למלך (הלכות אבל פרק י"ד הלכה כ"א) היא דפחות מכזית אין בו חיוב קבורה כלל, ואפילו ביותר מכזית אין חיוב לקוברו. ומקורו מן הירושלמי, שכהן חייב לקבור מת מצוה רק כשמצא ראשו ורובו של מת ולא פחות מזה, גם במקום שיש בו כזית.[13] וס"ל דה"ה לשאר מתים, אין כהן מטמא לקבורת מת מצוה אלא בנמצא ראשו ורובו, דעל פחות מזה ליכא חיוב קבורה. ולפי זה, אפשר לומר שלא היה חיוב קבורה על עצם בנו של ר' יוחנן כיון שהיה פחות מכזית.

וכ"כ בשו"ת חלק לוי (יו"ד סימן קכה) כדי לתרץ דברי התוס' לתענית (טו ע"ב) שהבאנו לעיל, ויסוד דבריו הוא דכל זמן שנקבר ראשו ורובו של המת קיים המצוה של קבור תקברנו, ואין עליו חיוב לקבור שאר המת. אכן חלק עליו הגר"ע יוסף שליט"א (שו"ת יביע אומר ח"ג יו"ד סי' כ"ב), דכל הדיון הוא כשיש רק כזית או פחות מכזית מן מת לפנינו, דאז נחלקו כמה צריך להיות כדי לחייב בקבורה. משא"כ כשיש לפנינו מת שלם שכבר חל עליו חיוב קבורה, בודאי חייב לחזור אחר כל כזית וכזית ולקבור את כל גוף המת, וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י"א סימן ע"ד אות ה').

---

[12] ועוד בענין קבורת נפל יש לעיין בתוס' ב"ב דף כ ע"א ד"ה אתיא, בגליון מהרש"א יו"ד סימן שס"ב סעיף א', בשדה חמד מערכת קו"ף כלל מ', ובחזו"א יו"ד ר"ח אות ט'.

[13] עיין במנחת חינוך הנ"ל שהקשה על עצמו מן הירושלמי, וכתב ליישב שזה הוא גזירת הכתוב לגבי מת מצוה.

ובאמת, זהו דין מפורש בירושלמי נזיר (פרק ז׳ הלכה א׳), וז״ל, תני רבי יוסי קומי ר׳ יוחנן כשם שאדם מיטמא למת מצוה כך אדם מיטמא על אבר מצוה וכו׳ בחוזר תיפתר, עכ״ל. ופירשו הק״ע ופ״מ בחוזר תיפתר, שנטמא כבר למת מצוה זה ועדיין נשאר אבר ממנו, חוזר ומיטמא גם לאבר זה מכיון שכבר היה עליו דין מת מצוה. וכן קי״ל בשו״ע (יו״ד סימן שע״ד סעיף ב׳) שאם נמצא ראשו ורובו, אז מטמא אפילו לאבר אחד.

וכן עיין בשו״ת קול מבשר (ח״א סימן ע׳ ד״ה ובאמת צל״ע), שכשיש מת לפנינו, צריך לקבור כל גופו. שוב הקשה מהא דאיתא בגמרא מו״ק (ח ע״ב) שגוזזין שערו של מת בחול המועד, הרי אם יש חיוב לקבור כל המת, צ״ע איך חותכין את שערו. ותי׳, דבפרשת כי תצא (דברים כ״א:כ״ג) איתא דקבור תקברנו ביום ההוא וכו׳ ולא תטמא את אדמתך. ומסיפא דקרא מוכח שחיוב קבורה הוא רק בדבר המטמא. וכיון דקי״ל בגמרא נדה (נה ע״ב) ששער, שיניים, וצפרנים אין מטמאים, ממילא ה״ה דמותר לגזוז שערו של מת קודם קבורה. ולפי זה ביאר בעל שו״ת קול מבשר מה דלא קבר ר׳ יוחנן את עצם בנו, שהרי כתב רש״י שהיה פחות מכשעורה ועצם פחות מכשעורה אינו מטמא ולכן י״ל דג״כ לא עליו חיוב קבורה. ולפ״ז עוד מובן מה שהקשו במה דהוצרך רש״י לפרש שהיה פחות מכשעורה, דלפום ריהטא ליכא נ״מ בזה.[14] אולם, לפי מה שנתבאר ניחא, שדוקא משום שאין בו טומאה, לא היה בו חיוב קבורה ולכן היה מותר להראותו לאחרים.[15]

מצות קבורה: לקבור או להיות נקבר

הנה אין מברכים על מצות קבורת המת, וכמה טעמים לזה כבר נישנו. השדי חמד (אסיפת דינים מערכת ברכות אות ט״ז ד״ה ועל קבורת

---

[14] ואפשר לתרץ שגברא רבה כר׳ יוחנן לא יכשיל אחרים בדבר המטמא כמש״כ בהגהות יעב״ץ שלא יטמא טהרות שבא״י.

[15] ע״ע בקבורת כזית מן המת בשדי חמד הנ״ל כלל ל״ז.

מתים) מביא שיטה אחת שאין מברכים מפני שאינו אלא מדרבנן. והקשה השדה חמד על שיטה זו ממה שיש הרבה מצוות דרבנן שמברכים עליהן. ועוד דחה דבריו מפני שרוב הראשונים ס"ל שמצות קבורה מדאורייתא היא. ויש מתרצים שאין מברכים על הפורענות, א"נ משום שאין מברכים על מצוות שיש בהן עשה ולא תעשה.[16] עוד י"ל שאין מברכים על דברים שגם הגויים עושים, כדאיתא בשו"ת בנימין זאב.

וע"ע בגשר החיים (חלק א' פרק טז) שהביא עוד תירוץ המורה על מהות מצות קבורה בכלל, שקבורה היא מצוה הנמשכת לעולם. ולכן, אין האדם יוצא מצוותו כשקובר את המת אלא דכל זמן שהמת נקבר איכא קיום המצוה. מבואר מדבריו שיסוד מצות קבורה הוא שהמת יהא נקבר ולכן אם קבר את המת ושוב נתגלה חייב לקוברו שנית. אולם, עוד אפשר לומר שמצות קבורה הוא רק עצם מעשה הקבורה, והוא מצוה חד פעמית. ולפ"ז י"ל שר' יוחנן קבר את בנו בתחילה ולאחר זמן נתגלה, ושוב לא היה חיוב עליו לקוברו, והיה מותר לו לילך עם עצם בנו.

עיין מתני' דתמורה (לד ע"א) שכל איסורי הנאה שטעונים קבורה לא ישרפו, וכל שיש בו חיוב שריפה לא יקברו. ובגמרא איתא דטעמא דמתני' הוא משום שכל נקברין אפרן אסור וכל הנשרפין אפרן מותר. והקשה הגמרא מברייתא דדם הנדה ובשר המת שנפרכו דטהורין, ומשמע שהם טהורין ומותרין בהנאה, אע"פ שבשר המת מן הנקברין הוא. ומסקנת הגמרא היא שבשר המת שנפרך טהור אבל מ"מ אסור, וא"כ ה"ה אפרו אסור. ועיין מנחת חינוך (מצוה קמ"ו אות ט"ז) שהביא מתוס' תמורה (לג ע"ב ד"ה השורפין וכו') שכתבו לחלק בין הנשפרין והנקברין, דדוקא אחר שריפת הנקברין דנעשית מצותן, ממילא נתסלק איסורן. ולפ"ז הקשה, אמאי לא נימא דכיון דנקבר המת ונעשית מצותו ממילא אפרו יהא מותר בהנאה, וכן בשר המת שנפרך הוא טהור וג"כ מותר בהנאה, ונשאר בצע"ג.[17]

---

[16] עיין אנציקלופדיה תלמודית (כרך רביעי עמוד תקכב).

[17] עיין בשו"ת נודע ביהודה יו"ד מהדורא קמא (סימן צ') שתירץ קושית המנחת חינוך, וע"ע בחי' רבינו חיים הלוי (הלכות חמץ ומצה) בענין גדר דין נעשית מצותו.

אולם, עיין מש"כ בספר אבי עזרי (הל' חמץ ומצה ג:יא) שתירץ קושיית המנחת חינוך, דלא אמרינן נעשית מצותו גבי קבורה, כיון דהויא מצוה הנמשכת ואינה נגמרת לאחר שנקבר, אלא יש דין שיהא המת נקבר כל הזמן. ומשמע שנחלקו המנחת חינוך והגראמ"מ שך זצ"ל ביסוד מצות קבורה, אם הוא מצוה לקבור את המת, או דהוי דין על המת שיהא נקבר לעולם, ודוקא לפי צד הראשון יתכן לומר דנעשית מצותו.

וע"ע בקובץ שיעורים ביצה (סימן כ"ה) שנקט כפי דרכו של האבי עזרי. שם הקשה הגרא"ב וואסרמאן הי"ד, איך קוברים מתים ביו"ט ראשון על ידי עממין, הלא יש בו ביטול מצות קבורה. ותירץ, דאין המצוה במעשה הקבורה אלא שיהיה נקבר, וכיון שאין מצוה בהמעשה אלא בהתוצאה, מותר לעשותו על ידי נכרי.[18] לפיכך, אם נקבר המת ושוב נתגלה יש חיוב לקוברו פעם שנית, משא"כ במצות כיסוי הדם שאם לאחר שנתכסה נתגלה, אין שוב חיוב לכסותו כיון שמצותו בהמעשה ולא בהתוצאה.

---

[18] מצינו כעין זה בכמה מקומות. עיין במסכת תמיד (כה ע"ב) שהרובים היו שומרים בבית המקדש. ומי היו הרובים? הם היו כהנים שלא הגיעו לעשות עבודה. יש שפירשו שהיו מגיל י"ג עד עשרים, אבל המפרש כתב שהיו פחותים מי"ג שנים. הקשה המשנה למלך (פרק ח' מהלכות בית הבחירה הלכה ה'), איך תתקיים מצות עשה של שמירת המקדש על ידי קטנים שאינם בני מצוות? ותי' המנחת חינוך (מצוה שפ"ח) שאין מצוה במעשה השמירה, אלא יש מצוה שהמקדש יהיה נשמר. וכיון שהוא מצוה בתוצאה, אפשר לקיימו על ידי קטן. וכ"כ שהוא הדין לגבי אכילת קדשים, שאע"פ שיש מצוה באכילת קדשים, מ"מ קטן יכול לאוכלם מפני שאין המצוה במעשה האכילה אלא שכל הקדשים יהיו נאכלים. ועיין במשמרת חיים (עניני פסח אות ה') שביאר מחלוקת אחרונים עם סברא זו. המג"א בהלכות פסח (סי' תמ"ו ס"ק ב') פסק שמי שמצא חמץ ביו"ט מותר לומר לנכרי להטילו לים, משום שהוא שבות דשבות במקום מצוה. הקשה רע"א, איך הוא מקיים המצוה ע"י הנכרי כיון שאין שליחות לנכרי? וביאר הגרח"פ שיינברג שליט"א, שהמג"א סבר כיסוד הנ"ל, דרק צריך שליחות היכא שצריך לעשות מעשה. אבל הכא, מצות תשביתו הויא חיוב לראות שהחמץ אינו בעולם. ולכן, כיון שהנכרי זרק את החמץ לים על פי דיבורו קיים את המצוה. וגם בעניני מילה (אות ג') ביאר הגרח"פ שיינברג שליט"א את מה שקטן יכול למול אע"פ שאינו בר שליחות על פי יסוד זה, דמצות מילה אינו המעשה מילה אלא שהאב צריך לראות שהוא מהול. וכיון שכן, מותר על ידי קטן לכתחילה. וע"ע בברכת שמואל יבמות (סי' ב' א') שמביא כעין זה בשם הגר"ח.

מ״מ, המעיין בספר מקור ברוך (סימן ל״ד) יראה שיש ראשונים שסוברים שקבורה הויא רק מצוה לקבור, ולאו דין שיהא המת נקבר. רבינו גרשום בתמורה (לד ע״א) כתב לענין הסוגיא שם דמיירי בדם הנדה ובשר המת שדרכן ליקבר, שאם לא נקברו וכבר הופרכו ונעשו אפר מותרין. למה הוסיף שהם לא נקברו? המקור ברוך הסביר שהיה קשה לרבינו גרשום למה מדברים במת, כיון שיש מצות קבורה כיון דנקבר, ממילא שייך גביה דין נעשית מצותו ובודאי אפרן מותר. לכן הוסיף הגרמ״ה שמיירי במת שלא נקבר ולא נעשה מצותו. ומוכח מדבריו שאם היה נקבר, נמצא שהיתה נעשית מצותו, והיינו דגדר המצוה הוא לקבור.

וכן עיין בספר תמים דעים (סימן ק״כ ס״ק ה׳) בענין מילה שלא בזמנה ביו״ט שני של גליות.[19] ושם מביא ק״ו שמילה דוחה יו״ט שני של גליות מפני שקבורה, שהוא מותר על ידי עממין מ״מ דוחה יו״ט שני ומותר ע״י ישראל, ק״ו שמילה שהוא א״א ע״י עממין, דוחה יו״ט שני. ואין לומר ששאני מילה משום שהוא אפשר למחר משום שקבורת מת נמי אפשר למחר. מזה הוכיח המקור ברוך שגם התמים דעים סבר שהוא מצוה לקבור. שאם היה מצוה להיות המת נקבר, איך אפשר להציע לעשותו למחר, הרי אם קוברו למחר מ״מ נחסר המצוה מהיום. רק יתכן לעשותו למחר במקום שהוא מצוה חד פעמי שאז אין חילוק בעשיית המצוה היום או למחר.[20]

---

[19] עיין מה שבאנו לעיל במח׳ בין הרמב״ם להרא״ש בענין זה.

[20] מבואר בדברי התמים דעים דס״ל שמילה היא ג״כ מצוה חד פעמית, משום שהוא מדמה מילה לקבורה במה דאפשר לעשותו למחר. ועיין בשו״ת בית הלוי (חלק ב׳ סימן מ״ז) דנחלקו בזה הרמב״ם והטור, אם מילה הויא מצוה חד פעמית או מצוה הנמשכת. ונ״מ במי שמל בשבת ונשאר ציצין שאינן מעכבין בקיום המצוה, האם חוזר עליהם, או לא? דעת הטור שכן חוזר, והרמב״ם ס״ל שאינו חוזר. וביאר הבית הלוי, דלפי הטור, הרי עדיין הוא מקיים את המצוה ומותר לחזור, והרמב״ם ס״ל שכבר קיים המצוה שהרי מצות מילה הוא המעשה מילה ולא דין שיהא הבן מהול. עוד העלה נ״מ ביניהם, אם יש בו משום ביטול מצוה במקום שלא קיים המצוה ביום השמיני. לפי הרמב״ם, מפני שהיא מצוה חד פעמית, ממילא אין בו משום ביטול. אכן, לפי הטור שכל רגע ורגע הוא עצם המצוה ממילא איכא ביטול מצוה, וכן מוכח בתוס׳ בשבת (דף קלא ע״א ד״ה ושוין וכו׳). וכ״כ יש מח׳ ראשונים במצות בנין בית המקדש אם המצוה הוא לבנות הבית או שיהא הבית בנוי, שתוס׳ הנ״ל במסכת שבת

נמצאנו למדים שכמה ראשונים ואחרונים נקטו שמצות קבורה היא מצוה לקבור, וכיון שקבר את המת, קיים מצותו. א"כ, אפשר לומר שר' יוחנן קבר בנו ונתגלה לאחר זמן, ורק אז לקח עצם בנו מפני שלא היה חיוב קבורה שנית.

ואולי י"ל שבאמת זהו שיטת רש"י כמדבואר לקמן. הנה הקשה הגשר החיים (חלק ב' פרק כ"ב) ממש"כ הטור יו"ד (סימן ת"ג) שקבורת עצמות הנלקטים אין להם דיני קבורה. וצ"ע, שהרי איתא בהגמרא מו"ק (כה ע"א) שארון העובר ממקום למקום אם שלדו קיימת יש בו דיני קבורה, מפני שחייב לעמוד עליו בשורה וחייב בברכת אבלים ותנחומי אבלים, וכך נפסק בשו"ע יו"ד (סימן שמ"ה). ולפ"ז, נימא דגם בעצמות הנלקטים יש לחלק בין שלדו קיימת ושלדו אינו קיימת, וצ"ע. ותי' הגשר החיים שי"ל שאם לא היתה קבורה מעולם, או שהיתה קבורה ועכשיו נשאר רק הבשר, אז עדיין יש חיוב קבורה. אבל עצמות הנלקטים מיירי כשהיתה קבורה ועכשיו רק נשאר עצמות, ובזה אין שוב חיוב קבורה. ואע"פ שהוא נמנע מלפסוק כזה משום שלא מצא שום אחרון שסבר כמותו, מ"מ הניח עכ"פ שאפשר לומר פירוש זה בשיטת רש"י. דהנה פירש במו"ק (שם) ונדה (כז ע"ב) דשלדו קיימת היינו שגופו קיימת ועדיין נראה כשלם. וכן בפירוש המיוחס לרש"י על מו"ק כתב ששלדו קיימת, היינו גופו קיים זמן מועט אחר שמת. ולכן, לגבי ארון העובר ממקום למקום יש עדיין חיוב קבורה כששלדו קיימת, דהיינו שגופו קיים. אבל עצמות הנלקטים, שהם רק עצמות שכבר נקברו, אין בהם חיוב קבורה.[21] וא"כ, אפשר שכך היה המעשה עם ר'יוחנן, שקבר בנו ואח"כ נתגלה עצם שלו, דבכה"ג לא היה חיוב קבורה שנית.

סבר שהוא חייב תמיד במצות בנין הבית ולא מקרי אפשר לקיימו למחר. אבל הרמב"ן והרשב"א בשבת דף כד אמרו שכן אפשר לקיימו למחר, ומוכח שהם סברו שהוא מצוה לבנותו. וע"ע בקובץ שיעורים ח"א ב"ב אות כ"א.

[21] עיין מש"כ ר' נסים גאון ברכות (ה ע"ב) שמביא מר' שרירא גאון ור' האי גאון שבנו העשירי של ר' יוחנן נפל ליורה רותחת ריתוח קשה וחזק ונמס בשרו. נמצא שמיד לאחר שנקבר לא היה שלדו קיימת ורק היה עצמות. וא"כ אם נתגלה, אולי לא היה חיוב קבורה שנית.

איסור הנאה במת

עד כאן חקרנו בענין חיוב קבורה לגבי עצם של בנו של ר׳ יוחנן. אמנם, אפילו אם לא היה חיוב קבורה, מ״מ יש איסור הנאה ממת הנלמד בהגמרא ע״ז (כט ע״ב) מגזירה שוה של שם שם מעגלה ערופה, וא״כ צ״ע איך נהנה מעצם בנו.[22] ואפשר לומר שאין בו איסור הנאה להסתכל במת. עיין בשו״ת נודע ביהודה יו״ד תנינא (סימן ר״י) שכתב שהאיסור ניתוח במת ישראל הוא משום ניוול המת והלנת המת.[23] ותמה בשו״ת חתם סופר יו״ד (סימן של״ו) על מה שלא הביא מה דמת ג״כ אסור בהנאה.

ועיין בשו״ת הר צבי יו״ד (סימן רע״ח) שתירץ שאין בו איסור הנאה כה״ג שאינו נהנה מן המת עצמו אלא מהידיעות שאנו לומדים ע״י ניתוח המת. וע״ש בהערות ומלואים שכתב שגם הריטב״א בסוכה (לא ע״ב) כתב כן. הרי איתא בהגמרא שם שלולב של ע״ז לא יטול ואם נטל כשר. וביאר הריטב״א דזהו משום שמצוות לאו ליהנות ניתנו. והוסיף, דאע״ג דע״י עשיית מצוות הוא מקבל שכר בעוה״ז ובעוה״ב, אין זה בכלל באיסור הנאה מפני שאינו נהנה מגופו של איסור, רק שגוף האיסור גורם לו הנאה וריוח במקום אחר, ודבר זה מותר. ולכן עפ״ז יש ליישב מש״כ בשו״ת נודע ביהודה הנ״ל.[24] וכל זה לענין להסתכל במת כדי ללמוד חכמת הרפואה, מפני שאינו מקבל הנאה מגוף המת. אולם, י״ל שמי שרואה דבר האסור בהנאה ונהנה בראייתו שפיר עובר מפני שנהנה מגופו של

---

[22] עיין מאמרו של הרב דניאל שטיין בבית יצחק ל״ט.

[23] ע״ע בעניני ניתוח המת בשו״ת בנין ציון סימנים ק״ע- קע״ב, בשו״ת נודע ביהודה מהדורא תנינא חיו״ד סימן ר״י, שו״ת חת״ס יו״ד סי׳ של״ו, שו״ת מהר״ם שיק יו״ד סי׳ שמ״ז ושמ״ח, פתחי תשובה יו״ד סי׳ שס״ג ס״ק ה׳, שו״ת ציץ אליעזר ח״ד סי׳ י״ד וח״ט סי׳ מ״ו, שו״ת באר משה ח״ח סי׳ ר״מ-רמ״א, שו״ת אגרות משה יו״ד ח״ב סי׳ קנ״א, שו״ת יביע אומר ח״ג יו״ד סי׳ כ״ג, ושו״ת משנה הלכות ח״ו סי׳ ר״ג. ובענין הדבקת אבר ובשר, ועצם דמת בחי אם אסור משום איסור הנאה במת, וגם אם אסור לכהן, עיין באריכות באגרות משה יו״ד ח״א סי׳ רכ״ט-ר״ל.

[24] ודעת החת״ס שכל הנאה אסורה, אע״פ שאינו נהנה מגוף האיסור, דלא כהריטב״א. ובדעת שאר ראשונים, עיין חי׳ הריטב״א ליבמות (קג ע״ב, עמודים תתתרמ״ו- תתתרמ״ט).

האיסור.[25] ולכן יש לדון אם באמת נימא שעצם או שן של בנו של ר׳ יוחנן היה אסור בהנאה.

הנה איתא בהגמרא חולין (קכב ע״א), דמדאורייתא עור האדם טהור, אבל טמאו חכמים שמא יעשה אדם עורות אביו ואמו שטיחין. וקשה, הרי בעור המת יש בו משום אסור בהנאה. ואפשר לתרץ על פי התוס׳ זבחים (עא ע״ב ד״ה ובטרפה) שכתבו שאין איסור הנאה בעור המת.[26] ע״ע מש״כ הר״ן בחולין (שם) ב׳ תירוצים. בתירוץ ראשון נקט דמיירי ברשיעי שלא חששו להאיסור הנאה, ולכן גזרו חכמים. ואח״כ מביא בשם יש אומרים, שכל דבר שגזעו מחליף ולא מטמא אינו אסור בהנאה כדאיתא בברכות אצל ר׳ יוחנן, שהיה שן שגזעו מחליף, ולא מטמא, ולכן לא היה איסור הנאה. והר״ן אמר שאין משם ראיה, מפני שלא היה הנאה אצל ר׳ יוחנן.[27] ובפשטות היש אומרים מתירים רק בדבר שגזעו מחליף משום שלא נחשב לחלק מהמת. וא״כ, לפי שיטת רש״י שהיה עצם ממש, צ״ל כמש״כ הר״ן שלא נחשב כהנאה בראייה לבד, א״ד י״ל כחד מהאוקימתאות דלעיל. אם היה אבר מן החי אין בו איסור הנאה משום שאינו מת. ואם נקבר פעם אחת ונתגלה, אולי הלך האיסור הנאה לאחר שנקבר. ועוד, מבואר בשו״ת בנין ציון הנ״ל שהאיסור הנאה נובע מהחיוב קבורה, וא״כ אם היה נפל או פחות מכשיעור שאינם חייבים בקבורה, גם כן ליכא אסור בהנאה.[28]

---

[25] עין באור שמח הלכות שבת פרק א׳ הלכה ח׳ שבראיה לבד אין איסור להסתכל באיסורי הנאה.

[26] דבר זה מחלוקת בין הראשונים, עיין ריטב״א ותוס׳ נדה (נה ע״א), והרמב״ם הלכות אבל (י״ד:כ״א ומשנה למלך שם).

[27] אפשר לומר שהר״ן סבר כהריטב״א הנ״ל שראייה לבד לא נחשבת כהנאה.

[28] ובענין איסור הנאה משער המת, עיין ערכין ז ע״א – ז ע״ב ובחשק שלמה שם ובב״ק י ע״א ברש״י ותוס׳ שם, ונמצא שיש מח׳ ראשונים. ועיין שו״ע יו״ד שמ״ט ב׳ שפסק להחמיר. וע״ע שו״ת מהר״ם שיק יו״ד סי׳ שמ״ט, וגם בשו״ת בנין ציון סי׳ קי״ד.